

L. BALOGH BÉNI

A NÉP SZOLGÁLATÁBAN?

Nicolae Ceaușescu, a „bölc s vezető”

„...mindig teljesítettem a párttól, a néptől kapott küldetéseket, minden körülmények között szolgáltam a szocializmus, a kommunizmus ügyét, nemzetünk általános érdekeit, Románia függetlenségének és szuverenitásának, az egyetemes békének és együttműködésnek az ügyét.”

NICOLAE CEAUȘESCU¹

Egy nap története

■ 1988. január 25-én a bukaresti Köztársasági Palota nagytermében grandiózus ünnepi gyűlést tartottak. A „szeretett és tisztelt vezetőt”, azaz Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárt, Románia Szocialista Köztársaság elnökét ünnepelték „forró hazafias” lelkesedéssel 70. születésnapja és „több mint 55 esztendei forradalmi tevékenysége megkezdése” alkalmából.² A teremben vörös és nemzeti színű zászlók övezték az ünneplő arcképet, alatta az alábbi felirattal: „A párt – Ceaușescu – Románia!”. A tisztelgő üzenetet Constantin Dăscălescu miniszterelnök olvasta fel, majd Manea Mănescu, az Államtanács alelnöke magas állami kitüntetésekkel nyújtott át az ország első vezetőjének. Ezután számos társadalmi és pártszervezet üzeneteit tolmácsolták, végül pedig a KISZ, a Pionírszervezet és a Haza Sólymai³ küldöttségei járultak Ceaușescu elé. Az ő beszéde jelentette az ünnepi gyűlés fénypontját. Hosszú szónoklatát a korabeli sajtó beszámolója szerint a jelenlévők „a legélénkebb érdeklődéssel, mélyszéges büszkeséggel és megelégedéssel követték, több ízben erősen megtapsolták, és éljenzésekkel kísérték”.⁴ A szertartás ezzel azonban még nem ért véget. Feleségével, Elenával együtt a pártfőtitkár elsétált a Köztársasági Palota terén őt ünneplő emberek közé, bekapcsolódott egy román népi táncba, azaz órába, majd a Központi Bizottság székhelyének erkélyéről intett búcsút. „Dolgozzunk teljes

Karácsony első napján végezték ki feleségével együtt, miután egy rögtönítélő katonai bíróság népirtás büntette, az államhatárlom aláásásának büntette, valamint egyéb súlyos bűncselekmények miatt golyó általi halálra ítélte.

elhatározottsággal azért, hogy Románia haladjon a kommunizmus felé!” – szölt a biztatás, amit a tömeg kitörő lelkesedéssel fogadott.⁵

A szigorúan cenzúrázott újságok, televízió- és rádióadások alapján úgy tűnhetett, hogy a „román nép nagy fia”, a „tisztánlátó, bölcs vezető”, az immár 23 éve hatalmon lévő Ceaușescu népszerűsége még mindig töretlen, sőt minden addigi mértéket felülmúl. Ez azonban már csak látszat volt, mivel a tömegek lelkesedését ecsetelő diadalittas sajtóbeszámolók nem a valóságról, hanem egy ezzel „párhuzamos”, fiktív világról szóltak. A valóságban ugyanis Románia városainak és falvainak lakói ekkor már régóta hidegben és sötétségben éltek, az alapvető élelmiszercikkeket pedig csak jegyre tudták megvásárolni, már ha egyáltalán lehetett kapni. Hiánycikknek számított egyebek mellett a gyógyszer és a benzín is, továbbá egyre elviselhetetlenebbé vált a harsány propaganda, a cenzúra, valamint az élet minden területére kiterjedő szigorú titkosszolgálati ellenőrzés. Az emberek többségének elege volt Ceaușescu zsarnoki uralmából, a rendszert leginkább már csak az elnyomó politika és a félelem tartotta össze.⁶

Daniel Chirot meghatározása szerint a zsarnokság a hatalommal való visszaélést jelenti.⁷ A szerző megkülönbözteti egymástól a „régimódi”, korrupción alapuló zsarnokságot (például Idi Amin rendszerét Ugandában) az ideológián, de valójában téves meggyőződésen alapuló diktatúráktól (Sztálin, Mao Ce-tung vagy Kim Ir Szen uralma). Bár kétségtelen, hogy Ceaușescu Romániájában nagy volt a korrupció, a „szeretett vezető” mégis sokkal inkább az „ideológiai zsarnokok” közé sorolható – uralmának pusztító hatásait pedig makacsul vallott utópikus (kommunista) és nacionalista nézetei idézték elő elsősorban.⁸ Ruth Ben-Ghiat meghatározását alkalmazva⁹ úgy véljük, Ceaușescu is a „hatalom megszállottja” volt, aki fokozatosan, az 1960-as évek végétől az elődjénél, Gheorghe Gheorghiu-Dejnél jóval erőteljesebb személyi kultuszt vezetett be, az észak-koreaihoz hasonló „dinasztikus” kommunizmusról álmodott, és a társadalom feletti totális ellenőrzés megszerzésére törekedett.¹⁰

Miként vált az egykori cipészinásból kommunista forradalmár? Mennyiben jelölték ki életútját vele született, illetve gyermek- és ifjúkorában kifejlődött személyiségjegyei, milyen családi háttérrel rendelkezett, hogyan szocializálódott? Miként jutott el a hatalom csúcsára? Mit tudunk közel negyed évszázados uralmáról, majd bukásáról? A továbbiakban elsősorban ezekre a kérdésekre keresünk – a teljesség igénye nélkül – a választ.

Cipészinásból hivatásos forradalmár

■ Születésének pontos dátuma nem egyértelmű: Ceaușescu minden önéletrajzában 1918. január 26-át írt – és, mint láttuk, később mindig ezen a napon ünnepeltette magát –, holott az anyakönyvi bejegyzése szerint január 23-án született.¹¹ Szülőfaluja az olténiai, viszonylag népes Scornicești volt, ahol szülei 10 hektár földdel rendelkeztek, és így a módosabb lakosok közé tartoztak. Mind a ketten írástudók voltak. Édesapja, Andruță földműves, a Nemzeti Liberális Párt híve, rövid ideig községi bíró. A falubeliek emlékezetében igen gyakran italozó, szoknyavadász férfiként maradt meg.¹² Édesanyja, Licsandra (Alexandra) háztartásbeli, mélyen vallásos asszony volt, aki vasárnaponként – férje nélkül – a kisgyerekeit is elvitte a templomba. Tíz gyerekük született, egy közülük korán meghalt.¹³

Nicolae a harmadik volt a sorban. Alacsony termetű, sovány, szeplős, beszédhibás, visszahúzódo gyerekként emlékezett rá a rokonság. Ő maga szinte soha nem beszélt gyerekkoráról, mindössze két történetet mondott el. Az egyik szerint tízéves korában pálinkát ivott, és részegségében arra biztatta testvéreit, rombolják le földig a családi házat, és építsenek helyette nagyobbat. A másik arról szólt, hogy egyik télen elfogyott a tűzifájuk, de az apja nem vett helyette másikat, hanem azt mondta, éjszaka mindenki húzódjon jobban össze, nappal pedig öltözzön fel melegebben.¹⁴

Mindössze négy elemít végzett. Szülőfaluja iskolájába járt, és az 1990 előtti hivatalos propaganda állításaitól eltérően nem volt kiváló tanuló, de a jók közé tartozott. Nagyfokú műveletlensége egész életében végigkísérte, bár később autodidakta módon igyekezett a hiányzó tudás legalább egy részét pótolni. Nem bizonyítható, de valószínűleg mindössze két regényt olvasott el egész életében.¹⁵

A megélhetési lehetőségek hiánya miatt és édesanyja biztatására 1929-ben vagy 1930-ban elhagyta Scornicești-et, és felköltözött Bukarestbe a már cselédként ott dolgozó nővéréhez, Niculinához.¹⁶ Ezzel teljesen új szakasz kezdődött életében. Nem volt pénze, szülei még az utazását sem fizették. Cipészinásnak állt be nővére munkáltatójához, akinek műhelye Bukarest szívében, a Calea Victoriei sugárúton volt. Szorgalmas és engedelmes inasnak bizonyult, mestere is emberségesen bánt vele.¹⁷

A kommunista eszmékkel új mesterénél 1933-ban került első ízben kapcsolatba egy Vasile Dumitrescu nevű személy révén, aki beszervezte az illegális mozgalomba.¹⁸ Dumitrescu úgy emlékezett, hogy amikor először meglátta a „parasztgyereket”, az „nagy gyűlölettel” kalapált egy bakancsot.¹⁹ Nehéz eldönteni, hogy a 15 éves serdülő miért csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Az egyik magyarázat az lehet, hogy a tanulatlan, de intelligens és becsvágyó fiatal így próbált kitörni a társadalom perifériájáról, ebben vélte felfedezni érvényesülésének útját. Talán indulatos természete, voluntarizmusa is közrejátszott döntésében, de persze a véletlennek is szerepe lehetett – annak, hogy megismerte Dumitrescut. Tény, hogy tagja lett a kommunista ifjúsági szervezetnek, és csakhamar összeütközésbe került a hatóságokkal. Első ízben 1933 novemberében vették őrizetbe, mivel a csizmadiák szakszervezetének öt másik tagjával együtt tiltakozott néhány sztrájkoló munkás letartóztatása ellen. Konkrétan az volt a vád ellenük, hogy az utcán botránnyt keltettek, és betörték egy cipőüzlet ablakát.²⁰ Néhány nap elteltével szabadon engedték, de 1934 nyarán rövid időre megint őrizetbe került, ezúttal azért, mert társaival együtt szolidaritási nyilatkozatokat vitt Craiovára, ahol egy kommunistaellenes per zajlott. Később ismét elfogták mint „ismert kommunistát”, és bilincessel a kezén, gyalog, rendőrörsről rendőrörsre hurcolva hazatoloncolták Scornicești-re. Ez a számára szégyenteljes jelenet fennmaradt a családi legendáriumban is. Állítólag otthon egy hétig nem beszélt senkivel, majd az apja, miután a vásárban eladta az ökreit (mások szerint egy juhot), azzal nyújtotta át neki az így szerzett pénzt, hogy menjen, ne lássa többé.²¹

1936-ban tartóztatták le újból húsz társával együtt. A Brassóban lezajlott perben két év börtönre ítélték. Büntetése nagy részét a hírhedt doftanai börtönben ülte le, ahol Gheorghe Gheorghiu-Dej mellett több más, 1945 után vezető funkciót betöltő kommunistát is megismert. Ezzel értékes kapcsolati hálóra tett szert, amelynek majd nagy hasznát veszi politikai karrierje építése során. Doftana kulcsszerepet játszott személyisége és gondolkodása alakításában. Emlékezetében úgy maradt meg ez a börtön, mint „a forradalmi gondolkodás akadálya”,

mivel az elitáltak kölcsönösen tanították egymást, és megvitatták a marxizmus-leninizmus kérdéseit. Igaz, mindez elsősorban *A Szovjetunió Kommunista (Bolszovik) Pártjának története – rövid tanfolyam* című könyv, valamint egyéb sztálinista ihletésű munkák bemagolását jelentette.²² Újabb megszegyenülésben volt része, mert egy alkalommal rajtakapták, amint megdézsmálta beteg cellatársa enniválóját. Életre szóló traumát okozhatott az is, hogy börtöntársai bizottságot hoztak létre a kommunista párt egyik alapítójával, Şmil Marcovici-csal való állítólagos homoszexuális kapcsolata kivizsgálása végett. A vizsgálat eredményét nem tudjuk, valószínű azonban, hogy ez az eset is hozzájárulhatott a későbbi felesége, Elena Petrescu iránti teljes érzelmi függőségéhez.²³

Elenát, aki szintén vidékről jött a fővárosba szerencsét próbálni, a börtönből való szabadulása után ismerte meg, és 1939 tavaszán már együtt voltak.²⁴ A romániai kommunista történetírás hamisításai közé tartozik, hogy az 1939. május 1-jei nagy bukaresti tüntetést ők szervezték a párt megbízásából, hiszen még az sem bizonyítható, hogy egyáltalán részt vettek-e azon. Mint ahogy az sem igaz, hogy Ploieşti városában két hónapig káderiskolába járt.²⁵

1940 nyarán „kommunista agitáció” vádjával ismét letartóztatták, és börtönbe zárták. Ezúttal Jilaván ült 19 hónapig, onnan átvitték Karánsebesre, 1943-ban pedig a zsilvásárhelyi (Târgu Jiu) internálótáborba. Az 1944. augusztus 23-i átállítás előtti hetekben került szabadlábra. Jilaván megszegte a konspiráció íratlan szabályait, mivel fogorvoshoz menet egy konspirált lakásban találkozott Elenával, amiért utóbb megrótták pártvonalon. Emlékei szerint ezekben a hónapokban szakkönyveket olvasott, és klasszikus román költők verseit tanulta. Karánsebesen újra a régi „doftanisták” közé került, ráadásul a börtön festőműhelyének főnöke lett.

Összegezve életének ezt a szakaszát, 26 éves koráig több mint hat évet töltött börtönökben és internálótáborban. Amikor pedig szabadlábban volt, kommunista forradalmárként 1933-tól 1944 augusztusáig illegalitásban működött. Legfokonyabb évei jó részét tehát, akár börtönben, akár szabadlábban – Stelian Tănase találó kifejezésével – „föld alatt”, az „alagsorban” (subterană) töltötte, és ez rányomta bélyegét a személyiségére. Félanalfabétaként a börtön jelentette számára az iskolát, amit az életről és a politikáról tudott, azt nagyrészt ott tanulta meg.²⁶

A „proletárkalapács”

■ 1944. augusztus 23-a után az akkor még ezer főt sem számláló romániai kommunista párttaggal együtt úgy érezhette, hogy az üldöztetések után végre eljött az ő ideje is. Meg volt győződve saját személye fontosságáról, és arról, hogy vezető szerepre hivatott. Ambiciózus, energikus volt, a kommunista eszmék iránt elkötelezett, jó szervezőkészséggel és nagy munkabírással rendelkezett. Börtönévei miatt tekintélye volt a pártban, és kiváló kapcsolatokat ápolt mind a volt illegalistákkal, elsősorban Gheorghiu-Dejzsel, mind pedig az úgynevezett moszkovitákkal, köztük Vasile Lucával (Luka Lászlóval). Hátrányt jelentett viszont dadogása, emiatt nem volt jó szónok, ráadásul egyes szavakat élete végéig következetesen helytelenül ejtett ki.²⁷ Azonban csillapíthatatlan szereplési vágya, azon törekvése, hogy mindig a figyelem középpontjában legyen, felülkerekedett kisebbségi érzésén, amelyet igen gyakran erőszakossággal kompenzált.

Politikai karrierje 1944. augusztus 30-án vette kezdetét. Aznap vonultak be a szovjet csapatok Bukarestbe, és ő is tagja volt annak a többnyire kommunisták-ból álló küldöttségnek, amely üdvözölte őket. Még ugyanaznap egy nagygyűlésen, Elenával az oldalán, elmondta élete első nyilvános politikai beszédét. 1945 júniusáig ő vezette a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, és bekerült a Romániai Kommunista Párt új, kilenc főből álló vezetőségébe, ahol a fiatalság problémáival foglalkozott.²⁸ A párt központi aktívájának 1944. szeptember 23-án és 24-én tartott első ülésén Ana Pauker, Gheorghiu-Dej és mások hozzászólásaihoz képest feltűnően röviden fejtette ki véleményét: biztosította a pártot arról, hogy mindent meg fog tenni a kijelölt célkitűzések megvalósítása érdekében.²⁹ Fél év elteltével már sokkal kevésbé volt megilletődött, és a párt tartományi oktatóinak értekezletén érdemben is hozzászólott a vitához.³⁰

Az illegalista forradalmárból pártaktivista lett, karrierje felfelé ívelt. A Központi Bizottságon belül a mezőgazdasági részleg helyettes vezetője, majd Dobrudza tartomány helyettes párttitkára, 1946 augusztusában pedig Olténia tartomány párttitkára lett. Keménykezű és ellentmondást nem tűrő vezetőnek bizonyult, ezért párttársai közül többen a „proletárkalapács” jelzővel illették.³¹

1946 novemberétől parlamenti képviselő, 1948-tól pedig a földművelésügyi minisztérium államtitkára, majd miniszterhelyettese, rövid ideig ő felelt a mezőgazdaság szövetkezetesítéséért. 1950-ben katonai területre irányították. Annak ellenére, hogy soha nem teljesített katonai szolgálatot, vezérőrnagyi rangot kapott, és kinevezték Emil Bodnăraş nemzetvédelmi miniszter (későbbi nevén: a fegyveres erők minisztere) egyik helyettesének, továbbá a hadsereg politikai igazgatóságának élére. Elsődleges feladata az volt, hogy megtisztítsa a haderőt a „megbízhatatlan” személyektől, és sztálinista szellemben indoktrinálja azt, politikai-ideológiai nevelésben részesítve a katonákat. 1951–1952-ben „továbbképzés” végett Moszkvába küldték, ahol néhány hónapig a „Mihail Frunze” katonai akadémia előadásait hallgatta tolmács segítségével, mert nem beszélt oroszul.³² A hadsereg-nél eltöltött évek erős hatást gyakoroltak személyiségére. Büszkén viselte az egyenruhát, katonásabb lett a magatartása, és egyesek szerint beképzeltté vált.³³

1954-ben nagyot lépett előre a párthierarchiában: a Politikai Bűró póttagja lett, és beválasztották a párt napi ügyeinek intézését irányító, újonnan megalakult négytagú titkárságba. Titkárként a szervezési ügyekért felelt, és ezzel 36 évesen gyakorlatilag a párt második embere lett. Alig tíz évvel az internálótáborból való szabadulása után a hatalom csúcsa közelébe került. Felemelkedését politikai tehetsége, valamint mértéktelen ambíciója és hatalomvágya mellett a Gheorghiu-Dejhez való feltétel nélküli hűségének is köszönhette.³⁴ Az SZKP XX kongresszusa után is követte a pártfőtitkár dogmatikus, sztálinista politikáját. A Román Munkáspárt hivatalos irányvonalának megfelelően csak szavakban határolódott a sztálinizmus bűneitől, azt hangoztatva, hogy Ana Pauker, Vaile Luca és Teohari Georgescu 1952-es eltávolításával pártja már akkor megszüntette a visszaéléseket.

Családi életét illetően még 1947-ben elvette feleségül Elenát. Három gyerekük, két fiuk és egy lányuk született: Valentin (1948), Zoia (1949) és Nicolae vagy Nicu (1951). Családja mindazon kedvezményt élvezhette, amelyek a magas beosztású pártaktivistáknak jártak (luxusvillák használata, kivételezett helyzet az élelmi-szer-beszerezés, az egészségügyi ellátás vagy a gyermekei oktatása terén stb.).

Az 1956-os magyar forradalom kitörését követő napokban a párt megbízásából arról igyekezett meggyőzni a bukaresti ifjúságot, hogy ne kövesse a magyar

példát. Tagja lett az október 30-án megalakult, Emil Bodnăraş által vezetett négytagú általános parancsnokságnak, amelynek feladata a rend biztosítása volt Románia területén.³⁵ Az „ellenforradalom” romániai „tanulságait” a Román Munkáspárt vezetősége és a belügyminisztérium 1957. február 23-i együttes zárt ülésén vonta le. Olyan jövőképet rajzolt fel, ahol a besúgás állampolgári kötelességtudatból fakad, és nem az erőszak vagy a zsarolás nyomására. Hatalomra kerülve ezt a besúgás ethoszára épülő rendszert igyekezett megvalósítani.³⁶

Gheorghiu-Dejzsel együtt azonban már ezt megelőzően rájött, hogy az országot nem lehet pusztán terrorral vezetni, és az uralkodó marxista-leninista ideológia önmagában nem elég a tömegek mozgósításához, a hatalom megtartásához, ezért azt „nemzeti mázzal” kell bevonni. Erre a felismerésre utal, hogy magas rangú katonatisztek előtt 1954-ben állítólag kijelentette: a román kommunizmust „nemzetivé” kell változtatni.³⁷ Az erdélyi magyar értelmiség képviselőivel 1959-ben került közelebbi kapcsolatba, a párt ugyanis őt bízta meg azzal, hogy vonja össze a kolozsvári magyar Bolyai Egyetemet a román Babeş Egyetemmel. Feladatát ellentmondást nem tűrő módon, kemény kézzel hajtotta végre. Személyesen vezette le a február 26. és március 1. között lezajlott kolozsvári értekezleteket, intoleráns, agresszív magatartást tanúsítva. Sértő megjegyzésekkel szakította félbe Balogh Edgár és Szabédi László egyetemi tanárok, valamint Nagy István író, a Bolyai Egyetem egykori rektora beszédeit, és rendreutasította őket.³⁸ Hivatalosan a kisebbségek „kulturális szeparatizmusa” elleni küzdelem szükségességével indokolta az összevonást, valójában azonban az erdélyi magyar iskolahálózat fokozatos felszámolása, elrománosítása volt a cél.³⁹

Mivel Gheorghiu-Dej ekkor már inkább a külpolitika (a Szovjetuniótól való viszonylagos függetlenedés) és a gazdasági kérdések érdekelték, így gyakorlatilag ő vezette a pártot. Klientúrát épített, igyekezett minden fontosabb tisztségbe a saját választottjait ültetni, akik ezért hálával tartoztak neki. Kiválóan értett embertársai manipulálásához, jó intrikusnak bizonyult, voluntarizmusa pedig egyre nagyobb méreteket öltött. Beosztottaihoz katonásan szigorú volt, feltétlen engedelmességet várt el tőlük, Gheorghiu-Dejzsel szemben viszont szolgálatkésznek és tisztelettudónak bizonyult. A kettejük közötti kapcsolat 1964–1965 telén romlott meg. Ennek fő oka a mezőgazdaság kérdéseiben vallott eltérő álláspontjuk volt: míg az első titkár növelte volna a termelők érdekeltségét és a mezőgazdasági szövetkezetek önállóságát, addig Ceauşescu ellenezte azt. A konfliktus nyílt felszínre törését – és ezzel együtt Ceauşescu valószínűsíthető háttérbe szorítását – csak Gheorghiu-Dej 1965. március 19-én bekövetkezett halála akadályozta meg.⁴⁰

Halálos ágyán a párt első titkára először Ion Gheorghe Maurer miniszterelnököt javasolta utódjának, majd miután az nem vállalta el, Gheorghe Apostolt, a Politikai Bűrő tagját jelölte ki. Ebbe azonban Ceauşescu, aki vezető párttársai közül a legjobban szerette volna betölteni a megüresedett tisztséget, nem törődött bele. Titkos háttéralkuk segítségével elérte, hogy Maurer kezdeményezésére a Politikai Bűrő őt javasolja első titkárnak, amit március 22-én a Központi Bizottság (KB) egyhangúan meg is szavazott.⁴¹ Ceauşescu ezzel 47 évesen a hatalom csúcsára ért.

■ A megválasztását követő időszakban fokozatosan eltávolította politikai riválisait, és a teljes hatalom megszerzésére törekedett. Az 1965-ben megrendezett IX. kongresszuson a párt nevét Román Munkáspártról Román Kommunista Párt-ra (RKP) változtatták, ő maga pedig első titkárból főtítkárrá lett, hogy ezáltal is növelje tekintélyét. Igyekezett azonban szerénynek is mutatkozni: megtiltotta például, hogy a kongresszuson skandalizálják a nevét,⁴² igaz, hosszú beszédeit már akkor sűrű tapsviharakkal szakította félbe a hallgatóság. Jó benyomást keltett a nyugati tudósítók körében, akik a pártélet demokratizálódása és a külpolitikai nyitás folytatójának állították be.

Uralma első éveiben valóban úgy tűnt, hogy a viszonylag fiatal, dinamikus pártfőtítkárra a belpolitikai liberalizálás híve. Főleg kulturális téren enyhített valamelyest a diktatúra nyomásán, így sokszínűbbé vált a sajtó, az irodalmi, a színházi élet, és Nyugaton készült filmeket is lehetett nézni. Jobban odafigyeltek a romániai magyarságot érintő problémákra, teret engedtek a magyarok saját elittel és anyanyelvhasználatával történő politikai integrációjának.⁴³ A belpolitikai liberalizálás korlátait azonban jól jelezte, hogy az RKP totális ellenőrző szerepe semmit sem csökkent. Sőt a lakosság alacsony születési arányszáma miatt aggódo Ceaușescu a legintimebb magánszférára is kiterjesztette az állami beavatkozást: 1966-ban betiltották az abortuszt és a fogamzásgátló eszközök forgalmazását, különadóval sújtották a gyermektelen személyeket.⁴⁴

Külpolitikáját illetően az elődje által megkezdett úton haladt mindvégig: folytatta a szocialista táboron belüli ún. különutas, lényegében szovjetellenes politikát és a Nyugat felé nyitást.⁴⁵ Míg azonban Gheorghiu-Dej óvatos volt, és alaposan mérlegelte tettei várható következményeit, Ceaușescu sokszor megfontolatlanul cselekedett, voluntarista és rugalmatlan volt. Figyelmen kívül hagyta, hogy egy viszonylag kis ország vezetője, és fontos világpolitikai tényezőnek képzelte magát, be akart kerülni a történelemkönyvekbe. Túlértékelte saját szerepét és képességeit, úgy gondolta, mindenki másnál előrébb való. Talán csak Charles De Gaulle iránt érzett némi csodálatot,⁴⁶ hiszen ugyanazt a szerepet próbálta eljátszani a keleti blokkban, mint Franciaország a nyugati szövetségen belül.⁴⁷ Megnyilatkozásaiban egyre sűrűbben tűntek fel az alábbi szövegek: függetlenség, szuverenitás az államközi kapcsolatokban, semlegesség a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom vitáiban, kizárólagos nemzeti illetékesség minden kérdés eldöntésében.⁴⁸ Hosszú uralma idején szinte minden beszédében kiemelte, hogy a szocialista Románia független és szuverén állam, amely nem tűri a belügyeibe való beavatkozást. Szovjetellenességében azonban soha nem ment el a szakításig – mint Albánia –, nem vonta kétségbe a KGST és a Varsói Szerződés legitimitását, bár gyakran élt vétőjogával.⁴⁹

Politikusi karrierjének legfényesebb éve 1968 volt. A prágai tavasznak nevezett csehszlovákiai demokratizálási kísérlet eltiprásának tervébe Brezsnyev nem vont be Ceaușescut, akit így az 1968. augusztus 20-áról 21-ére virradó éjjel megindult katonai intervenció meglepetésként ért. Mivel attól tartott, hogy Romániát is támadás érheti különutas politikája miatt, sürgősen összehívta a párt vezető testületeit, majd kora délután a Köztársasági Palota terén összegyűlt több tízezer tömeg és a rádió mikrofonja előtt keményen elítélte a Varsói Szerződés csapatainak agresszióját. Nagy hibának nevezte az inváziót, amely veszélyezteteti az európai békét, a szocializmus ügyét, és szégyenteljes a nemzetközi

munkásmozgalomra nézve. Bejelentette, hogy létrehozzák a felfegyverzett hazafias gárdákat, és a párt vezetése nevében megígérte, soha nem fogják elárulni a hazát és a nép érdekeit. Élete legjobb beszédét mondta el aznap, amelyet őszinte lelkesedéssel fogadott az ország lakossága, és a nemzeti büszkeség érzése lett úrrá rajta.⁵⁰ Augusztus 24-én Jugoszláviában titokban találkozott Titóval, és azt kérte tőle, nyisson „folyosót” a két ország között, hogy szovjet támadás esetén Jugoszláviában szervezzék meg a román fegyveres ellenállást.⁵¹

Habár a prágai tavasz eltiprása kapcsán „csak” azt kifogásolta, hogy a Szovjetunió durván beavatkozott egy másik ország belügyeibe, és nem tette szová a csehszlovákiai demokratizálási folyamat visszafordítását, bátor és határozott viselkedése így is figyelemre méltó. Rövid időre sikerült valódi nemzeti egységet teremtenie. Romániában megugrott a népszerűsége, a nyugati sajtóban pedig valóságos hősként ünnepelték. Ezt a páratlan esélyt azonban hosszú távon nem tudta kihasználni, sőt a következő több mint két évtizedben, hatalma összeomlásáig, teljesen eljátszotta.

Az 1968. augusztusi össznépi lelkesedést hatalmi pozícióinak további erősítésére használta, és már ekkor elkezdte kiépíteni mértéktelen személyi kultuszát. Az 1971. júniusi kínai és észak-koreai látogatásai még inkább felerősítették sztálinista hajlamait, és meggyorsították a már korábban elindított folyamatokat: a részleges nyitást felváltotta az egyre inkább beszűkülő kulturális élet, az ismét szigorodó cenzúra, a fokozódó politikai-ideológiai nyomás, az erősödő propaganda. Mindezt jól jelezték az ún. júliusi tézisek, azaz Ceaușescu 1971. július 6-án az RKP KB Végrehajtó Bizottsága előtt elmondott beszéde. Ez 17 pontban foglalta össze a feladatokat, és egyebek mellett előírta a párt vezető szerepének megerősítését, a „tömegpolitikai munka” kibővítését, az írott sajtó, a rádió, a televízió, a könyvkiadás, a színházak és mozik szerepének növelését a szocialista nevelés terén.⁵² Személyi kultusza addig nem tapasztalt mértéket öltött: 1974. március 28-án megválasztották az ország elnökévé, amely alkalmából elnöki jogart is átnyújtottak a bizánci pompát kedvelő Ceaușescunak. A „nép szeretett vezetőjének” hatalma így már szinte korlátlan volt: egy személyben államelnök, pártfőtítkár, a hadsereg főparancsnoka és az államtanács elnöke. Leválthatatlanná vált. Egyre több vezetői kulcspozíciót bízott közvetlen családtagjaira is. Elena 1972-ben a Központi Bizottság, a rá következő évben pedig a Végrehajtó Bizottság tagja lett. Később ő felelt a káderkinevezésekért, 1981-től 1989-ig pedig első miniszterelnök-helyettes. Informális befolyása is egyre nagyobb lett: Nicolae Ceaușescu „1. sz. kabinetje” mellett az övé volt a „2. sz. kabinet”.⁵³ Félművelt, ambiciózus és bosszúálló volt; kihasználta férje egyre növekvő paranoiáját, és arra bízta, engedjen szabad teret becsvágyának.⁵⁴

Mindeközben a pártfőtítkár 1965 végén leérettségizett,⁵⁵ sőt egy hónap múlva egyetemi oklevelet szerzett közgazdaságtanból. 1978. január 24-én pedig, két nappal a 60. születésnapja előtt, mintegy „születésnap ajándékként”, két doktori címet is adományoztak neki: egyet politikai tudományokból, a másikat közgazdaságtanból – annak ellenére, hogy komoly tudományos tevékenységet soha nem fejtett ki.⁵⁶ Követve Elena példáját, akit a Román Akadémia 1974-ben választott teljes jogú tagjává, 1985-ben ő is akadémikus lett, mi több, a neves intézmény tiszteletbeli elnöke.

Mélyen meg volt győződve annak igazságáról, amit hódolói terjesztettek róla, miszerint „ragyogó forradalmár gondolkodó és a kortárs világ prominens személyisége”,⁵⁷ a marxista-leninista gondolkodás alkotó továbbfejlesztője. Ezt

az állítást sulykolták a román propagandaszervek is, amelyek jóvoltából például 1970 és 1989 között külföldön több mint kétszáz, Ceaușescu előtt „tisztelgő” kötet („volum omagial”) jelent meg – nagyrészt a román állam pénzén – különböző nyelveken, többnyire válogatott beszédei vagy a róla szóló életrajzok.⁵⁸ Elhitte magáról, hogy minden téren ő a legjobb, mindenkinél mindent jobban tud. A saját csalhatatlanságába vetett hitet példázzák az uralma idején rendszeresített ún. munkalátogatások, amelyeken „hasznos utasításokat” adott napi munkájuk kapcsán tanároknak, mérnököknek, bányászoknak, munkásoknak, földműveseknek, akik a tévékamerák előtt szorgalmasan jegyzetelték szavait.⁵⁹ Az 1970-es évektől kedvelt területe volt Románia történelme, amelyre romantikus-nacionalista szellemben, a végtelékig leegyszerűsítve hivatkozott beszédeiben. „Iránymutatásait” itt is kötelezővé tették, és az iskolákban e szerint tanították az ország történelmét.⁶⁰

„Az én hobbim a szocializmus építése Romániában” – nyilatkozta 1988-ban, és ez az állítása jól kifejezi rendszerének neosztálinista lényegét.⁶¹ Jövőképét a különutas kül- és gazdaságpolitika, a fokozott iparosítás és urbanizáció, a politikai, illetve gazdasági reformok elutasítása, a homogén román társadalom- és nemzetépítés határozta meg.⁶² Az 1969-ben tartott X. pártkongresszuson a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” megvalósítását tűzte ki célul. Ez elsősorban a már korábban elkezdett iparosítás, különösen a nehézipar – így például az energia- és nyersanyagfaló vaskohászat vagy petrokémia – fejlesztésének erőltetését jelentette. Voluntarista módon irreálisan magasra emelte a beruházási rátát és az ötéves tervek gazdasági előirányzatait. Az 1973-as és 1979-es olajválságokkal együtt mindez egyre nagyobb feszültségeket okozott a gazdaságban és a lakosság ellátása terén: gyorsan emelkedtek az árak, áruhiány lépett fel, az ország külföldi adóssága pedig elérte a több mint 10 milliárd dollárt.⁶³ Döntése, hogy 1990-ig erőltetett ütemben visszafizetteti ezt az összeget, katasztrofális következményekkel járt az országra nézve, és az ezt követő megszorítások kilátástalan helyzetbe sodorták a lakosságot. 1980–1982 között az alapvető élelmiszercikkek esetében fokozatosan bevezette a jegyrendszert, amit álságos módon tudományos alapokon nyugvó „racionális élelmezési programnak” nevezett.⁶⁴ „Racionalizálta” az üzemanyag-vásárlást is, a lakások pedig sötétbe borultak és hidegek lettek: 1988-tól – az iskolák és óvodák kivételével – a közintézményekben télen legfeljebb 16 Celsius-fokot engedélyezett. Igaz, jótanáccsal is szolgált – talán eszébe juthatott apja egykori intelme: mindenki öltözzön fel melegebben! A realitásoktól teljesen elszakadva azzal is nagy hibát követett el, hogy 1984-ben új lendületet adott a már korábban elkezdett településrendezésnek, és a „városrendezés” után a „falurendezést” is tervbe vette. Eszerint 1990-re Romániában a városi lakosságnak el kellett érnie az összlakosság 57-58%-át, a több mint 13 ezer falu közül pedig majdnem négyezret felszámoltak volna.⁶⁵ A „falurombolásként” emlegetett terv nagy felzúdulást váltott ki Nyugaton, és még jobban megbélyegezte a rendszert. Mindezt csak tetézte, hogy a nélkülöző lakosságnak megalázó módon naponta azt sulykolták, miszerint „a román történelem leggyümölcsözőbb korszakában” él, „a hőn szeretett és tisztelt” „lánglelkű hazafi” pedig „millió szállal kapcsolódik a néphez”, és „a dolgozók anyagi és szellemi életszínvonalának szüntelen emelése érdekében” dolgozik.⁶⁶ Azt, hogy a zsarnoknak való behódolás, a kilátástalanságba való néma beletörődés csak a felszín, jól jelezte az 1987-es brassói munkáslázadás, tíz évvel korábban pedig a Zsil-völgyi bányászok sztrájkja.

Külpolitikával Ceaușescu 1968 után is előszeretettel foglalkozott. Nagy „békeharcosnak” könyvelte el magát, megpróbált közvetítőként fellépni a nemzetközi konfliktusokban, és jó kapcsolatokat ápolt az ún. harmadik világ országai-
val. Bár egyáltalán nem csodálta a Nyugatot, azért igyekezett maximálisan meg-
lovagolni az ott tapasztalható népszerűségét. Kommunista vezetőként sikernek
könyvelhette el, hogy az 1970-es években három hivatalos látogatást tett az Egye-
sült Államokban: 1973-ban Richard Nixon, 1975-ben Gerald Ford, 1978-ban pedig
Jimmy Carter vendégeként. (Nixon és Ford 1969-ben és 1975-ben voltak Bukarest-
ben.) Az amerikai vezetés célja elsősorban az volt, hogy éket verjen a keleti tömb
országai közé és ösztönözze Románia demokratizálódását, Ceaușescu pedig sa-
ját nemzetközi tekintélye növelésén túl hitelt és modern nyugati technológiát
próbált szerezni.⁶⁷ 1978-ban II. Erzsébet királynő is fogadta a nagy-britanniai
hivatalos látogatáson lévő Ceaușescu házaspárt a Buckingham-palotában.
Az 1980-as évek közepétől azonban Románia nemzetközileg teljesen elszigetel-
lődött, és Ceaușescu merev reformellenessége, valamint elnyomó belpolitikája,
az emberi jogok sorozatos megsértése miatt népszerűtlen politikus lett a nyugati
országokban. A Mihail Gorbacsovval való utolsó, 1989. december 4-i moszkvai
találkozójukon a szovjet párttitkár állítólag próbálta meggyőzni Ceaușescut a
reformok szükségességéről, de hiába.⁶⁸ Egyikük sem tudhatta, hogy a neosztáli-
nista romániai rendszer néhány hét múlva megbukik, a Ceaușescu házaspárt pe-
dig kivégzik.

„Le Ceaușescuval!”

■ Mint minden zsarnok, azt hitte, uralma örökké fog tartani. Makacsul ragasz-
kodott hatalmához, és azzal áltatta magát, hogy mivel a népét szolgálja, ezért to-
vábbra is szükség van rá. Ezzel magyarázható, hogy nem észlelte az uralmát köz-
vetlen fenyegető veszélyt, és 1989. december 18-án, három nappal a temesvári
tüntetések kirobbanása után, az eredeti programjának megfelelően háromnapos
hivatalos látogatásra Iránba utazott. Előtte azonban habozás nélkül elrendelte,
hogy Temesváron a Tőkés László református lelkész kilakoltatása ellen tiltakozó,
majd 16-án és 17-én már rendszerellenes jelszavakat – „Le a kommunizmussal!”
„Le Ceaușescuval!” – skandáló tömege tüzet nyissanak a katonasággal kiegészít-
ett rendfenntartó erők.⁶⁹ Hazatérve Iránból, december 20-án televízió- és rádió-
beszédben ítélte el az időközben egész Temesvárt elfoglaló több ezer forradalmár
akcióját. Huligánoknak, nemzetelleneseknek és terroristáknak nevezte őket,
akik „reakciós, imperialista, irredenta, sovinszta körökkel és különböző idegen
országok titkosszolgálataival” állnak szoros kapcsolatban, végső céljuk pedig
Románia területi egységének megbontása, az ország függetlenségének és szu-
verenitásának felszámolása.⁷⁰

Ezt követően végzetes lépésre szánta el magát: másnapra a bukaresti Köztár-
sasági Palota térre nagygyűlést hívott össze, hogy az támogatásáról biztosítsa és
elítélje a temesvári „huligánokat”. Ugyanazon a helyen, ahol 1968. augusztus
21-én nagy hatású szónoklatot tartott, most ismét kiállt a tömeg elé. Beszédét
azonban a tömeg félbeszakította, többen lehurrogták. Nem tudott úrrá lenni a
helyzetben, a nagygyűlés rendszerellenes tüntetéssé változott. A rendfenntartó
erők ismét brutálisan beavatkoztak, de a tiltakozási hullám ennek ellenére to-
vább terjedt, sőt az ország több más városában is tüntetések kezdődtek. Másnap,
december 22-én a bukaresti munkások tömegesen indultak meg a Központi

Bizottság székháza felé, és a lemondását követelték. Utoljára még kiment az épület erkélyére, hogy beszéljen a tüntetőkkel, de kifütyülték és megdobálták. Miután a hadsereg is átállt a tüntetők oldalára, a feleségével, valamint néhány más személlyel egy helikopter fedélzetén délben elhagyta a székházat – és ezzel véget ért közel negyedszázados uralma. Târgoviștén tartóztatták le még ugyanazon nap délután, majd egy helyi laktanyába szállították. Karácsony első napján végezték ki feleségével együtt, miután egy rögtönítélő katonai bíróság népirtás bűntette, az államhatalom aláásásának bűntette, valamint egyéb súlyos bűncselekmények miatt golyó általi halálra ítélte.

■ JEGYZETEK

1. Részlet Nicolae Ceaușescu 1988. január 25-i beszédéből. Elhangzott a 70. születésnapjának és a „több mint 55 esztendei forradalmi tevékenysége megkezdése” évfordulójának szentelt tisztelegő bukaresti ünnepi ülésen. *Előre* 1988. január 27. 1–2.
2. 1978-tól 1989-ig minden év január 26-án nemcsak Ceaușescu születésnapját ünnepelték rendszeresen, hanem arról is megemlékeztek, hány éve fejt ki forradalmi tevékenységet. (Korábban egyszer már 1973-ban is megemlékeztek erről.) Manuela Marin: *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989*. Editura ALTIPI, Alba Iulia, 2008. 196–198.
3. A Haza Sólymai nevű szervezetet 1976-ban alapították Romániában Ceaușescu javaslatára, célja a 4–7 éves gyerekeknek a haza és a kommunista párt iránti szeretet való nevelése volt. A „sólymoknak” fel kellett ismerniük a pártfőtitkár és felesége arcképét.
4. *Előre* 1988. január 27. 5.; *Scînteia* 1988. január 26. 5. E beszéd rövid részletét képezi a tanulmány mottójának választott idézet.
5. Lásd *Előre* 1988. január 27. 5.
6. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. Buc., 2006. 619.
7. Daniel Chirot: *Modern Tyrants. The Power and Prevalence of Evil in Our Age*. The Free Press, New York, 1994. 2.
8. Uo. 167–168.
9. Ruth Ben-Ghiat: *A hatalom megszállottjai. Mussolinitől napjainkig*. Kossuth Kiadó, [H. n.] 2021. Könyvében a szerző nem foglalkozik a kommunista vezetőkkel, így Ceaușescuval sem.
10. A romániai kommunizmus történetéről – a teljesség igénye nélkül – lásd pl.: Lucian Boia: *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*. Editura Humanitas, Buc., 2016. Magyarul: *A román kommunizmus különös története (és szerencsétlen következményei)*. Koinónia, Kvár, 2020°; Adrian Cîroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. Curtea Veche Publishing, București, 2007°; *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România...* i. m.; Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 2012°; Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Editura POLIROM, Iași, 2005.
11. Az egyik korabeli feltételezés szerint Ceaușescu úgy gondolhatta, születésnapját elhomályosítja a másnapi nagy román ünnep: január 24-e (1859-ben ekkor egyesült Havasalföld és Moldova), ezért távolabb tette ettől a naptól. Lavinia Betea: *Ceaușescu și epoca sa. Corint Istorie autori români*, Buc., 2021. 17. Ceaușescu életrajzi adatait ismertette a továbbiakban nagyrészt e munkára támaszkodunk.
12. Uo. 24.
13. Nicolae Ceaușescu testvérei közül később többen magas beosztásba kerültek. Ilie Ceaușescu hadtörténész például az 1980-as években a nemzetvédelmi miniszter helyettese, míg Nicolae Andruță (Nicu) Ceaușescu Securitate-tábornok volt.
14. Mind a két elbeszélés utólag szimbolikus értelmet is nyerhet, gondoljunk a hírhedt falrendezésre (az ún. szisztematizálási) tervére, valamint az 1980-as évek szélsőséges takarékoskodási intézkedéseire. Betea: *Ceaușescu și epoca sa...* 39–40.
15. Uo. 43. E két regény: Marin Preda: *Moromeții*; Titus Popovici: *Setea*. Az első közülük ugyanazt az élethelyzetet ábrázolja, mint ami az övé volt: a faluról városba kerülő fiatal sorsát.
16. 1945-ben kelt önéletrajzában azt írta, 11 évesen, azaz 1929-ben költözött Bukarestbe, Niculina emlékei szerint viszont csak 1930 tavaszán. Thomas Kunze úgy tudja, 1929-ben. Thomas Kunze: *Nicolae Ceaușescu. Eine Biographie*. Ch. Links Verlag, Berlin, 2000. 24. Az önéletrajzát lásd: *Autobiografie*. In: Lavinia Betea – Cristina Diac et al.: *Viața lui Ceaușescu. I. Ucenicul Partidului*. Adevărul, Buc., 2012. 1. sz. melléklet, 393–394.

17. A második világháború után – valótlanul – azt állította magáról, hogy csizmadia mestersége van, holott még az inasvizsgát sem tette le, és minden bizonnyal egyetlen lábbelit sem készített el. Lavinia Betea szerint bár nem utálta a cipészséget, a főttkársága idején megejtett több száz munkalátogatása során cipőgyárakat nem keresett fel, a saját cipői pedig régimódiak voltak. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 54.
18. A cigány származású Dumitrescu 1945 után fontos tisztségeket töltött be: 1951-ben kinevezték a román állami hírügyönség, az Agerpress főigazgatójának, ezt követően miniszterhelyettes volt a külügyminisztériumban, Ceașescu idején pedig svájci, majd chilei követ. Betea–Diac et al.: *Viața lui Ceașescu. I. Ucenicul Partidului...* 80.
19. Uo. 72. Vö. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 55.
20. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 74. A motozás során 10 lejt, egy kis tükröt és nyakkendőt is találtak nála, más alkalmakkal pedig fésűt is. Ez önmagával szembeni igényességre utal, ugyanakkor hiúságáról is árulkodik.
21. Uo. 80–81.; Betea–Diac: *Viața lui Ceașescu. I. Ucenicul Partidului...* 48–49.
22. Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate...* 101. Vö. Eliza Gheorghie: *Nicolae Ceașescu*. In: Jonathan Wright – Steven Casey (eds.): *Mental Maps in the Era of Détente and the End of the Cold War 1968–91*. Palgrave Macmillan, London, 2015. 61.
23. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 103. Az esetről bővebben: Betea–Diac: *Viața lui Ceașescu. I. Ucenicul Partidului...* 180–183.
24. Az „Eltvárszó” életét lásd Lavina Betea: „Tovarășă”. *Biografia Elenei Ceașescu*. Editura Corint, Buc., 2021.
25. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 107–108. Az 1939. május 1-jei tüntetésről és Ceașescu állítólagos szerepéről részletesen lásd Marin: i. m. 242–260.
26. Stelian Tănase: *Clienții lui Tanti Varvara*. Editura Humanitas, Buc., 2016. (ediția digitală)
27. Ilyenek voltak például az „Európa” vagy a „Vietnam” szavak, amelyeket „Erópa”-nak, illetve „Vetnam”-nak ejtett. Gheorghiu-Dej a Politikai Büro ülésein néha ironizált is vele, arra biztatva, hogy mondja ki a Vietnam szót. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 38., 256.
28. U. o. 149.
29. *Proces verbal al ședinței activului central, ținută în ziua de 23 și 24 septembrie 1944*. In: Alina Tudor-Pavelescu (ed.): *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939–1944*. Arhivele Naționale ale României, Buc., 2003. 98. sz. irat, 357–358. Ceașescu az 1965 után elmondott beszédeiben is igen gyakran élt a „mindent meg kell tennünk” („trebuie să facem totul”) nyelvi fordulattal.
30. Ședința din 15/3/1945 cu instructorii regionali PCR. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest), fond C.C. al P.C.R. Cancelarie 1921–1953 (nr. inv. 2348), dos. nr. 18/1945, p. 1–26.
31. Dumitru Popescu, a Ceașescu-éra egyik legfőbb ideológusa a rendszerváltást követően megjelent emlékirataiban azt állítja, hogy 1965 előtt bizalmas körökben ő nevezte így „félíg tréfásan, félíg komolyan”. Nála ez nem pejoratív, hanem inkább elismerő szókapcsolat volt. Dumitru Popescu: *Cronos autodevorându-se... Panorama răsturnată a mirajului*. Memorii II. Curtea Veche Publishing, Buc., 2013. (format digital – e-book).
32. Életének erről a rövid szakaszáról keveset tudunk. Vö. Adam Burakowski: *Dictatura lui Nicolae Ceașescu 1965–1989. Geniul Carpaților*. Polirom, Iași, 2011. 59–60.
33. Betea: *Ceașescu și epoca sa...* 190–191.; Betea–Diac: *Viața lui Ceașescu. I. Ucenicul Partidului...* 379–380.
34. Vö. pl. Vladimir Tismăneanu: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Humanitas, Buc., 2008. 73.
35. Stefano Bottoni (főszerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006. 29.
36. Az ülés jegyzőkönyvének részletét lásd uo. 62. sz. dokumentum. Vö. Uő: *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944–1965*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca, 2010. 238–242.; Uő: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. 282–286.
37. Uő: *Transilvania roșie...* 150–151. Demény Lajos 2004-es közlése Stefano Bottoninak.
38. Keleti Ferenc budapesti nagykövet jelentése Sík Sándor külügyminiszternek a Babeș- és a Bolyai-egyetemek összevonásáról. In: Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. Melléklet, 261–262.
39. Bodor András professzor visszaemlékezése szerint az 1959. február 26-i kolozsvári értekezleten Ceașescu kijelentette: „senki se ábrándozzon valamilyen svájci, a középkorban kialakult

- formáról, országunk független állam és nem akar gettót, elszigetelődést a nemzetiségek számára”. In: Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához, 1944–1989.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 69. sz. dokumentum, 228.
40. Betea: *Ceaușescu și epoca sa...* 255–156.
41. Uo. 262–266. Vö. Uő: *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizares României.* Fundația Culturală „Ioan Slavici”, Arad, 1995. 172–176. Bővebben lásd Burakowski: i. m. 62–74.
42. Betea: *Ceaușescu și epoca sa...* 279.
43. Novák Csaba Zoltán (összeáll.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-korszak magyarságpolitikája. I. 1965–1974.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 32–33.
44. Bővebben lásd: *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România...* 509–521. A pártfőtitkár azt szerette volna, ha minden szülő legalább négy gyermeket vállal (Betea: *Ceaușescu și epoca sa...* 339.), holott neki is „csak” három volt.
45. Az 1960-as évek első felében Gheorghiu-Dej a nemzeti szuverenitás és gazdasági modernizációs politikája védelmében fellépett a Szovjetunió azon törekvése ellen, hogy a KGST-t országok feletti szervezetté tegye. 1964 áprilisában kiadtak egy hivatalos nyilatkozatot, amelyben a román pártvezetés megindokolta a szocialista táboron belüli „különutas” politikáját. Lásd Scinteia 1964. április 26. 1–3. Fontos megjegyezni, hogy román kérésre a szovjet csapatok még 1958-ban elhagyták az ország területét.
46. Betea: *Ceaușescu și epoca sa...* 351–352.
47. Valkó Márton párizsi nagykövet jelentése, 1967. július 5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Külügyminisztérium, XIX-J-1 TÜK-iratok 1967, Románia, 003366. sz., 76. d. Vö. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989.* Napvilág Kiadó, Bp., 2007. 109.
48. Zágor György bukaresti nagykövet jelentése, 1967. június 22. MNL OL Külügyminisztérium, XIX-J-1 TÜK-iratok 1967, Románia, 001648/54. sz., 76. d.
49. Különutas külpolitikájára lásd pl. Lakatos Artúr: *A román külpolitikai nyitás és Románia helyzete a szocialista táboron belül, magyar diplomáciai dokumentumok tükrében, 1965–1968.* Külügyi Szemle 2014. tél, 44–76.; Lavinia Betea – Artur Lakatos: *Frații vitregi în lagărul socialist. Percepțiile comuniștilor maghiari despre primii ani ai regimului Ceaușescu.* Revista Transilvaniei 2016/7. 58–66.; Gheorghe: i. m. 60–80.
50. A beszédből részleteket közöl Ioan-Aurel Pop: *Scurtă istorie a Românilor.* Litera, Buc., 2020. 485–486.; Betea: i. m. 396. A központi pártlapban 1968. augusztus 22-én lehozott szöveg nem teljesen egyező az eredetivel, néhány esetben finomítottak rajta.
51. Tito ebbe nem egyezett bele, de megígérte, ha Jugoszláviát is megtámadják, akkor együtt fognak harcolni. A tárgyalás jegyzőkönyvét közli: Mihnea Berindei – Dorin Dobrinu et al.: *Istoria comunismului din România. II. Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971).* Editura Polirom, Iași, 2012. 67. sz. dokumentum.
52. Előre 1971. július 8. 1–2. Sokan Ceaușescu kínai és észak-koreai látogatásai egyeses következményének tekintik az ún. „mini kulturális forradalmat”, holott annak első jelei már 1968 második felében megjelentek.
53. Boia: i. m. 117–118.
54. Deletant: i. m. 181. Ceaușescu egyedül a feleségének szokott teljesen kitérülközni, innen is eredt Elena nagy befolyása a férjére. Betea: i. m. 323.
55. Lásd például: *Színjeles volt Ceaușescu érettségije, igaz, 47 évesen tette le, amikor pártfőtitkárnak választották.* <https://transtelex.ro/kultura/2023/04/02/ceausescu-diktator-erettsegi-bizonyitvany> (Utolsó letöltés ideje: 2023. február 20.)
56. Vö. Adrian Cioroianu: *Doctoratele oamenilor politici – de la Petru Groza la Nicolae și Elena Ceaușescu.* In: Uő: *Nu mai putem evada din Istoria noastră. Cea mai frumoasă poveste.* II. Curtea Veche Publishing, Buc., 2016. 109–111. Hasonló módon, azaz megévesztéssel szerezte meg Elena is a kémiai doktorátusát még 1967-ben, hogy aztán később a propaganda az alábbi állandó jelzőkkel illesse: „mérnök, akadémikus elvtársnő”, „jeles politikus, nemzetközi híru tudós”.
57. Lásd: *Folytatódnak a lelkes népgyűlések az ország megyéiben. Egyöntetű ragaszkodás a párt-hoz, Nicolae Ceaușescu elvtárhoz a haza haladása és függetlensége nevében.* Táviratok a Párt főtitkárához. Előre 1989. április 27. 1–4.
58. Marin: i. m. 128. Vö. Adrian Cioroianu: *Propagandă în străinătate, pe bani din țară (1970–1982).* In: Uő: *Nu mai putem evada din Istoria noastră...* II. 205–207.
59. Lásd pl. Cristina Petrescu: *Vizitele de lucru, un ritual al „epocii de aur”.* In: Lucian Boia (red.): *Miturile comunismului românesc.* Editura Nemira, Buc., 1998. 229–238.
60. Összefoglalóan, egészen 1977-ig: Vlad Georgescu: *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944–1977.* Editura Humanitas, Buc., 2008².

61. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România...* 11.
62. Novák Csaba Zoltán (összeáll.): *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1974–1989.* Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2023. 116.
63. Vö. Vlad Georgescu: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre.* Editura Humanitas, Buc., 1995². 290–296. Magyarul minderről lásd Hunya Gábor: *A Ceaușescu-korszak gazdasága.* In: Hunya Gábor – Réti Tamás et al.: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Atlantisz Kiadó (Mevétánc), Bp., 1990. 49–85.
64. Más termékek esetében is korlátozásokat vezetett be, így például egy személy évente csak 1,9 kg szappant vehetett. Cornel-Constantin Ilie: *România comunistă: aspecte economice și sociale (1948–1989).* In: *Comunismul în România 1945–1989.* Muzeul Național de Istorie a României, Buc., 2007. 74.
65. Novák Csaba Zoltán: *Területrendezés a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában.* In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv.* V. Bp., 2010. 159–160.
66. *Az ország nagy hőstét a párt, az egész nép forró elismerése, tisztelete és hálája övezi.* Táviratok Nicolae Ceaușescu elvtárshoz a municípiumi és városi pártszervezetek beszámoló és választási konferenciáinak részvevőitől. Előre 1989. november 4. 3. A Ceaușescu-diktatúra utolsó éveinek mindennapjait mutatja be vázlatosan, a keleti blokk többi országának helyzetével összehasonlítva: Gabriel-Stelian Constantin: *Viața cotidiană în ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu (1980–1989).* Urbanitas. Revistă de studii urbane integrate. 2020. 1. sz. 320–330.
67. Adrian Cioroianu: *Președintele Ceaușescu și omologii săi americani (1968–1989).* In: *Uő: Nu mai putem evada din Istoria noastră...* II. 197–200.; Nicoleta König: *Politica externă a României, 1947–1989.* In: *Comunismul în România 1945–1989.* 89–91.
68. Sorin Șerb: *Ceaușescu. Ultimul an.* Editura Litera, Buc., 2020. 263–265.; König: i. m. 91.
69. Temes megyében a forradalomnak összesen 124 áldozata volt 1989 decemberében. Toró Tibor – Toró Tamás Zoltán: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után.* In: Bárdi Nándor – Gidó Attila et al. (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2014. 26. Egy másik statisztika szerint december 22–27. között országos szinten 942 halottja és több ezer sebesültje volt a forradalomnak. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România...* 623.
70. Scînteia 1989. december 21. 1. Nem mulasztotta el megemlíteni a Budapesti Rádió Románia ellen irányuló „hazugságait”, azt sugallva ezzel, hogy a magyar kormánynak is köze lenne a temesvári eseményekhez.

